

บทที่ 4

บริบทชุมชน

ในการศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำแม่วาง ได้ศึกษาบริบทของชุมชนเพื่อให้ทราบถึงสภาพพื้นฐานของเยาวชนลุ่มน้ำแม่วาง อันเป็นที่ตั้งสมความรู้ทางความคิด การกระทำของเยาวชนในการนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

4.1 ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน

4.2 ลักษณะทางกายภาพ

4.3 สภาพสังคม

4.4 สภาพเศรษฐกิจ

4.5 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.1 ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน

ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางมีชาวบ้านอาศัยอยู่มาเป็นเวลานานแล้ว โดยอยู่รวมกันเป็นชุมชนกระจัดกระจายอยู่ทั่วลุ่มน้ำแม่วาง กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีปฏิสัมพันธ์กันไม่มากนัก ชุมชนต่างๆ ในลุ่มน้ำแม่วางมีพัฒนาการตั้งถิ่นฐานคล้ายกับชุมชนในลุ่มน้ำใกล้เคียง คือ ลุ่มน้ำแม่ขาน และลุ่มน้ำแม่กลาง มีกลุ่มชาติพันธุ์ ลัวะ ไต ปกาเกอญอ เคลื่อนย้ายไปมาในแถบเทือกเขาถนนธงชัย ในประเทศพม่าและไทย

ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนในพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนลัวะที่อาศัยอยู่ก่อนได้อพยพออกไปไม่ต่ำกว่า 400 ปี หลักฐานที่พบ ได้แก่ วัสดุเครื่องใช้ ชุมชนปกาเกอญอจึงได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกเป็นแนวยาวจากคอกปุอเดาะจนถึงบ้านห้วยอีค่างปัจจุบันอยู่ในเขตลุ่มน้ำตอนบนบริเวณที่ราบหุบเขาในเขตพื้นที่ตอนกลางของลุ่มน้ำ ส่วนกลุ่มม้งเคลื่อนย้ายมาจากสถานการณ์การสู้รบในประเทศจีนเข้ามาในไทยที่อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอนจากนั้นย้ายไปอำเภอแม่แจ่มและอพยพเข้ามาจากเขตอำเภอจอมทองเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมา ปัจจุบันตั้งถิ่นฐานอยู่ตอนบนสุดของลุ่มน้ำ

ลุ่มน้ำแม่วางตอนล่าง มีชุมชนไต่ยวน ไต่เงิน ไต่ใหญ่และลัวะตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบลุ่มมาเป็นเวลานานบางส่วนถูกกวาดต้อนมาจากพม่าในช่วงที่มีการสู้รบและในช่วงหลังได้เคลื่อนย้ายขึ้นไปตั้งถิ่นฐานในเขตลุ่มน้ำแม่วางตอนกลางเป็นบางส่วนในช่วงที่มีการสัมปทานป่าไม้ซึ่งมีการคมนาคมที่สะดวกขึ้น (มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548)

ในปัจจุบันเมื่อทางราชการได้มีการแบ่งเขตการปกครองที่ชัดเจนจากเอกสารของอำเภอแม่วางพบว่า อำเภอแม่วางเดิมเป็นอำเภอมาก่อนเมื่อปี พ.ศ. 2461 ต่อมาในปี พ.ศ. 2477 ทางราชการประกาศยุบอำเภอแม่วาง และอำเภอบ้านแม ให้ตั้งอยู่ที่บ้านเปียง หมู่ที่ 13 ตำบลบ้านแม และต่อมาวันที่ 4 มิถุนายน 2482 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งอยู่ที่บ้านสันป่าตอง หมู่ที่ 10 ตำบลยู่หา และเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสันป่าตองมาจนถึงปัจจุบัน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2533 กระทรวงมหาดไทยได้ประกาศตั้งกิ่งอำเภอแม่วาง ขึ้น และได้มีพระราชกฤษฎีกาตั้งกิ่งอำเภอแม่วาง เป็นอำเภอแม่วาง เมื่อวันที่ 7 กันยายน 2538 (ฝ่ายประชาสัมพันธ์ อำเภอแม่วาง, 2548) และได้แบ่งเขตการปกครองตาม พ.ร.บ. ลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 เป็นตำบลจำนวน 5 ตำบล ดังนี้

1. ตำบลบ้านกาศมี 9 หมู่บ้าน

บ้านใหม่ปางเดิม, บ้านหัวฝาย, บ้านกัวแลป่าเป่า, บ้านมะกายซอน, บ้านกาศ, บ้านน้ำตัน, บ้านริมวาง, บ้านอัมพาราม, บ้านปง

2. ตำบลดอนเปามี 10 หมู่บ้าน

บ้านทุ่งศาลา, บ้านเหล่าป่าฝาง, บ้านสันโป่ง, บ้านดอนเปา, บ้านป่าด้ว, บ้านห้วยเนียม, บ้านใหม่สวรรค์, บ้านริมขาน, บ้านสันปูเลย, บ้านห้วยแก้ว

3. ตำบลทุ่งรวงทองมี 7 หมู่บ้าน

บ้านกลาง, บ้านแสนคันธา, บ้านไร่หลวง, บ้านกู่ลายมือ, บ้านสารภี, บ้านดงแม่อาว, บ้านเตาไห

4. ตำบลทุ่งปี่มี 12 หมู่บ้าน

บ้านปางจี้เหล็ก, บ้านหนองเย็น, บ้านพันตน, บ้านกลางดง, บ้านท่าคำป่า, บ้านนาทราย, บ้านแพะประทาน, บ้านป่าคาใต้, บ้านริมวาง, บ้านแสนคำ, บ้านทุ่งป่าคา, บ้านหนองป่าคา

5. ตำบลแม่วินมี 19 หมู่บ้าน

บ้านห้วยอีค่าง, บ้านทุ่งหลวง, บ้านขุนป้วย, บ้านหนองเต่า, บ้านแม่สะปोक, บ้านแม่มูก, บ้านห้วยหยวก, บ้านห้วยข้าวลือ, บ้านสบวิน, บ้านห้วยตอง, บ้านห้วยโป่ง, บ้านปากกล้วย, บ้านห้วยเย็น, บ้านประตูเมือง

มีเทศบาล 1 แห่งและมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 5 แห่งคือ

1. เทศบาลตำบลบ้านกาศ มี 9 หมู่บ้าน

2. องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาด มี 9 หมู่บ้าน
3. องค์การบริหารส่วนตำบลแม่วิน มี 19 หมู่บ้าน
4. องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งปี่ มี 12 หมู่บ้าน
5. องค์การบริหารส่วนตำบลคอนเปา มี 10 หมู่บ้าน
6. องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งรวงทอง มี 7 หมู่บ้าน

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางจึงได้แบ่งตามเขตการปกครองตามส่วนราชการคือ
 ลุ่มน้ำแม่วางตอนบน คือ พื้นที่ของตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง
 ลุ่มน้ำแม่วางตอนล่าง คือ พื้นที่ตำบลบ้านกาด ตำบลทุ่งปี่ ตำบลคอนเปา ตำบลทุ่งรวงทอง
 อำเภอแม่วางและเพิ่มส่วนของตำบลทุ่งสะโตก อำเภอสันป่าตอง, ตำบลสันติสุขและตำบลยางคราม
 กิ่งอำเภอคอยหล่อ

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนลุ่มน้ำแม่วางตอนบนและตอนล่างในยุคตั้งถิ่นฐาน
 ไม่ได้สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเนื่องจากการรวมกลุ่มที่มีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์จะมีความสัมพันธ์
 กันเฉพาะภายในกลุ่ม และปัจจุบันเมื่อมีลักษณะการปกครองของชุมชนที่การแบ่งเขตกันอย่าง
 ชัดเจนมากขึ้น และรูปแบบการปกครองที่มาจากหน่วยงานภาครัฐบาลจะมีลักษณะที่เป็นทางการ
 ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับหน่วยงานของภาครัฐบาลจึงมีลักษณะที่เป็นทางการ
 ด้วยเช่นกัน

4.2 ลักษณะทางกายภาพ

4.2.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วาง ห่างจากเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว 30
 กิโลเมตร จัดเป็นลุ่มน้ำขนาดเล็ก มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 500 ตารางกิโลเมตร หรือ 312,500 ไร่
 ครอบคลุมพื้นที่ในอำเภอแม่วาง อำเภอสันป่าตอง และกิ่งอำเภอคอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่ ลุ่มน้ำ
 แม่วางมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือพื้นที่เป็นภูเขาและผืนป่า ติดกับอำเภอหางดง และอำเภอสะเมิงมีความสูงจาก
 ระดับน้ำทะเลปานกลาง 1,400 เมตร แล้วค่อยๆ ลาดต่ำลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

ทิศใต้ พื้นที่เป็นภูเขาและผืนป่าติดกับกิ่งอำเภอคอยหล่อมีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปาน
 กลางระหว่าง 1,500 เมตร ถึง 900 เมตร

ทิศตะวันออกพื้นที่ล่อๆ ลาดต่ำลงมาทางทิศตะวันตกและมีระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ระหว่าง 600 เมตร ถึง 400 เมตร แล้วลาดเทลงสู่ที่ราบติดกับอำเภอสันป่าตอง

ทิศตะวันตกพื้นที่เป็นภูเขาและผืนป่าติดกับคอยอินทนนท์ เทือกเขาถนนธงชัย และอำเภอแม่แจ่ม อำเภอจอมทอง มีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางตั้งแต่ 1,800 เมตร ลาดต่ำลงมาทางทิศตะวันออก (วิทยาลัยจาวบ้านลุ่มน้ำแม่วาง, 2548)

4.2.2 สภาพภูมิศาสตร์

น้ำแม่วางเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำปิง กำเนิดจากคอยผาแง่มด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคอยอินทนนท์ ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำขานที่บ้านสบอว ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอแม่วาง ไหลลงสู่แม่น้ำปิงด้านตะวันตก ณ บ้านท่ามะโอ และกึ่งอำเภอคอยหล่อ มีความยาวประมาณ 73 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนมีความลาดชันและสูงชันมีพื้นที่ราบเพียงร้อยละ 5 มีระดับความสูง 310 – 1,800 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ตามสภาพภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำแม่วางแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนและลุ่มน้ำแม่วางตอนล่าง (วิทยาลัยจาวบ้านลุ่มน้ำแม่วาง, 2548)

ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนเป็นพื้นที่ในระดับความสูง 700 – 1,500 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นป่าสมบูรณ์ ประกอบไปด้วยป่าดิบเขา ป่าดิบเขาผสมสน เป็นแหล่งกำเนิดขุนน้ำหลายแห่งบนคอยอินทนนท์ คอยโป่งสมิต คอยม่อนยะ คอยขุนวิน และคอยผาตั้ง เกิดเป็นลำน้ำสายต่าง เช่น น้ำแม่ป้วย แม่วางซ้าย-ขวา แม่สะปือก แม่เตียน แม่วินและแม่มูด ซึ่งสายน้ำมีการเรียงตัวแบบพัด ไหลมารวมกันเป็นน้ำแม่วาง ที่บ้านแม่สะปือก และบ้านสบวินมีที่ราบเชิงเขาตามลำห้วย ซึ่งเป็นแนวยาวจากทิศเหนือไปทิศใต้ในเขตป่า มีฤดูฝนที่ยาวนาน ฝนเริ่มตกตั้งแต่ กลางเดือนเมษายน จนกระทั่งเดือนตุลาคม ประมาณ 6 เดือนครึ่ง หรืออาจถึง 7 เดือน จากนั้นเข้าสู่ฤดูหนาวตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงกุมภาพันธ์ ในเดือนธันวาคม และมกราคม มีอากาศหนาวเย็นที่สุด บางหมู่บ้านมีน้ำค้างแข็ง จากนั้นก็จะเข้าสู่ฤดูร้อนในเดือนมีนาคม และปลายเดือนเมษายน ฝนเริ่มตก เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงของอากาศ ทำให้เกิดพายุฤดูร้อนในพื้นที่

ลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างเป็นพื้นที่ในระดับความสูง 310 – 330 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่มีความลาดชันต่ำ เป็นที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับการเพาะปลูกและเหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรม มีพื้นที่บางส่วนเท่านั้นที่มีความลาดชัน คือ บริเวณที่ติดต่อกับลุ่มน้ำแม่วางตอนบน ฤดูฝน ฝนเริ่มตกตั้งแต่เดือนมิถุนายนจนกระทั่งเดือนตุลาคม จากนั้นเข้าสู่ฤดูหนาวตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงกุมภาพันธ์อากาศมีความหนาวเย็นแต่ไม่มากเท่าพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบน

จากนั้นก็เข้าสู่ฤดูร้อนในเดือนมีนาคม และเดือนมิถุนายนฝนเริ่มตก เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงของอากาศ ทำให้เกิดพายุฤดูร้อนในพื้นที่

4.2.3 ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติและการนำไปใช้

จากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์และจากการสำรวจพื้นที่ ลักษณะของทรัพยากรธรรมชาติและการนำไปใช้เป็นอย่างนี้

ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนสภาพดินส่วนใหญ่เป็นบริเวณที่ราบเชิงเขาดินร่วนปนทรายระยะขาน้ำค่อนข้างช้าไม่ค่อยอุ้มน้ำทำให้ในแห้งแล้งมากในฤดูแล้ว ดินส่วนใหญ่ในบริเวณเชิงเขามักถูกใช้ปลูกพืชไร่ที่ไม่ต้องอาศัยน้ำมากและใช้น้ำจากธรรมชาติเช่น ข้าวไร่ ข้าวโพด เป็นต้น

แหล่งน้ำ ในลุ่มน้ำแม่วางจะอาศัยน้ำจากลำน้ำแม่วางซึ่งไหลผ่านทั่วทุกพื้นที่ และน้ำแม่วางนับเป็นแหล่งน้ำสำคัญ ที่มีความสำคัญต่อประชากรในอำเภอแม่วาง เพราะมีลำน้ำสาขาสายต่างๆ ซึ่งเป็นสายสั้นๆ และมีระยะทางไม่ไกลนัก ได้แก่ น้ำแม่สะป๊อก น้ำแม่เตียนซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่มีปลาและสัตว์น้ำบ้างเหมือนฝายในลุ่มน้ำแม่วางตอนบนเป็นฝายขนาดเล็ก อยู่กระจายตามลำน้ำสาขาลุ่มน้ำแม่เตียนและลำห้วยสาขามีฝายมากกว่า 55 แห่ง อยู่ในเขตบ้านห้วยอีค่าง ห้วยหลวง ห้วยทราย จำนวน 17 ฝาย ฝายส่งน้ำในเขตบ้านแม่เตียนนอก 12 ฝาย ฝายส่งน้ำบ้านห้วยข้าวลิบและห้วยตอง 22 ฝาย และฝายส่งน้ำเขตบ้านแม่สะป๊อกและแม่มูด 4 ฝาย (กลุ่มเหมืองฝายลุ่มน้ำแม่วาง, 2548)

ทรัพยากรป่าไม้ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าสงวนของเขตอุทยานแห่งชาติอินทนนท์ ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารที่สำคัญของลุ่มน้ำแม่วาง คือ ลำน้ำแม่วาง รวมทั้งลำน้ำสาขา มีป่าไม้ 5 ประเภท คือ ป่าเต็งรัง ป่าเต็งรังผสมสนเขา ป่าสนเขาผสมก่อ ป่าผสมผลัดใบ และป่าดิบเขา ไม้ส่วนมากในพื้นที่สูงคือ ไม้เกี้ยว ไม้ยาง ไม้ไผ่ ไม้เหียง ไม้แดง สมุนไพรบางชนิด จะมีเฟิร์นสภาพป่าไม้อยังมีความอุดมสมบูรณ์

พื้นที่ในเขตลุ่มน้ำตอนล่างสภาพดินร่วนเหนียวปนทรายเกิดจากการเสื่อมสลายของอินทรีย์วัตถุ ส่วนจะมีความอุดมสมบูรณ์ของดินมากกว่าพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบน เนื่องจากการตกตะกอน จึงเป็นบริเวณที่เหมาะสมแก่การทำนา โดยเฉพาะในราบลุ่มแม่น้ำที่จะเป็นแหล่งปลูกพืชที่สำคัญของลุ่มน้ำแม่วาง

แหล่งน้ำในพื้นที่อาศัยลำน้ำวางเช่นเดียวกับลุ่มน้ำแม่วางตอนบนมีการสร้างฝายกั้นน้ำดังนี้

เหมืองฝายในลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างมีเหมืองฝายจำนวน 11 ฝาย เรียงลำดับจากต้นน้ำไปยังท้ายน้ำได้แก่ ฝายนอน, ฝายสมบูรณ์, ฝายห้วยผึ้ง, ฝายขุนคง, ฝายนาทราย, ฝายท่าคำป่า, ฝายท่าสา, ฝายดอนปิน, ฝายศรีบุญเรือง, ฝายคำกิโล, ฝายปู่โล่ ฝายส่วนมากเป็นคอนกรีตมีเพียงแต่ฝายคำกิโล

เท่านั้นที่ยังเป็นฝายไม้ระบบเหมืองฝายเป็นการเก็บกักน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรซึ่งจากเดิมจะมีปัญหาในการใช้น้ำและเกิดการรวมกลุ่มของผู้ใช้น้ำ (กลุ่มเหมืองฝายลุ่มน้ำแม่วาง, 2548)

สภาพป่าพื้นที่ป่ามีไม่มากเท่าลุ่มน้ำแม่วางตอนบน ในพื้นที่เป็นป่าเต็งรัง ไม้ส่วนมากคือ ไม้เหียง ไม้ติ่ง ไม้พลวง ไม้ไผ่

4.2.4 การคมนาคมและการขนส่ง

ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนจากเดิมเส้นทางคมนาคม ยังเป็นการเดินเท้าและการขนส่งยังใช้สัตว์ได้แก่ วัว ม้า การเดินทางไประหว่างอำเภอและพื้นที่ใกล้เคียงจึงมีความยากลำบาก เนื่องจากพื้นที่เป็นที่สูงและป่าเขา และเมื่อมีการเข้าไปทำสัมปทานป่าไม้จึงมีการตัดถนนขึ้นและทำการเชื่อมต่อในแต่ละหมู่บ้านรวมถึงพื้นที่อำเภอใกล้เคียงเดิมเป็นถนนลูกรังแต่ปัจจุบันเป็นถนนคอนกรีตแคบๆ

ส่วนลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างเดิมก็ใช้การเดินเท้าและมีการใช้สัตว์ในการขนส่งเช่นกันแต่เป็นถนนที่ชุมชนทำขึ้นใช้เองปัจจุบันเป็นถนนคอนกรีตมีความสะดวกในทุกหมู่บ้าน

เมื่อมีการสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่จึงมีการตัดถนนจากลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างไปสู่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนและเนื่องจากมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเพื่อกระจายความเจริญสู่ท้องที่ต่างๆ มีเส้นทางคมนาคมและการขนส่งคือทางบกโดยทางหลวงหมายเลข118 จากตัวจังหวัดแยกขวามือเข้าสู่ถนน1013 สายสันป่าตอง-แม่วาง ถึงอำเภอแม่วาง (ฝ่ายประชาสัมพันธ์ อ.แม่วาง, 2548) มีรถโดยสารประจำทางบริการทุกวันตั้งแต่เวลา 06.00-18.00 น. ระยะทางจากประตูเชียงใหม่-ตลาดสดบ้านกาด ส่วนพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนกับตอนล่างจะมีรถบริการวันละ 2 ครั้ง ขาขึ้นเวลา 14.00 น. และ 16.00 น. และขาลงเวลา 7.00 น. และ 9.00 น. จากตลาดสดบ้านกาด-แม่แจ่ม

การคมนาคมขนส่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเนื่องจากการมีพื้นที่ติดต่อถึงกันและเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และคนนอกชุมชนส่งผลต่อการพัฒนาการรับรู้ความรู้ต่างๆ ซึ่งกันและกันที่เกี่ยวข้องถึงการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารทั้งจากภายในและภายนอกที่สามารถจะสื่อถึงกันได้ รวมทั้งส่งผลต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยเฉพาะข่าวสารและประเด็นที่สำคัญด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทุกชุมชนในจังหวัดและมีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มของคนในชุมชนต่างๆ

สรุปว่า จากประวัติความเป็นมา และลักษณะแวดล้อมทางกายภาพ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของคนในท้องถิ่น สภาพความเปลี่ยนแปลงของที่เกิดขึ้นนั้น ส่งผลให้รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนที่มีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ผลกระทบจากการสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่รวมทั้งนโยบายการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐที่ทำให้เกิดเส้นทางคมนาคมอันเป็นการเชื่อมโยง กลุ่มน้ำแม่วางกับสถานที่อื่นๆพร้อมกับการเกิดกระแสอนุรักษ์ขึ้น ทำให้เยาวชนได้สังเกตและเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมรอบตัว เป็นปัจจัยที่สำคัญของความคิดได้ หรือเกิดความตระหนักต่อกิจกรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของเครือข่ายเยาวชนกลุ่มน้ำแม่วาง

4.3 สภาพทางสังคม

4.3.1 โครงสร้างทางประชากร

พื้นที่กลุ่มน้ำแม่วางตอนบน หลังจากพื้นที่เดิมเป็นของลาวและได้ย้ายออกไป กลุ่มชนเผ่าปกากะญอเป็นกลุ่มแรกที่ย้ายมาอยู่เป็นเวลานาน จากนั้นกลุ่มชาติพันธุ์ ม้งที่อพยพมาจากจีนจึงเข้ามาอยู่ในตอนบนสุดของกลุ่มน้ำ และคนพื้นราบได้เข้าไปอยู่ตอนกลางช่วงที่มีการสัมปทานป่าไม้และมีการตัดถนนเข้าไปปัจจุบันแบ่งตามเขตการปกครองเป็น 19 หมู่บ้านแบ่งย่อยเป็น 46 หย่อมบ้าน ส่วนพื้นที่กลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างเป็นกลุ่มคนไตยวน คนไตเงิน คนไตใหญ่ ลัวะ และคนจีนซึ่งบางส่วนอยู่มาเป็นเวลานานบางส่วนถูกกวาดต้อนมาจากพม่าในช่วงที่มีการสู้รบ ปัจจุบันจำนวน 56 หมู่บ้าน

ในพื้นที่กลุ่มน้ำแม่วางมีลักษณะสังคมโดยทั่วไปเป็นสังคมชนบทมีความแตกต่างกันในด้านเชื้อชาติและประเพณีวัฒนธรรมแต่มีความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน ทำให้มีผลดีต่อการขยายเครือข่ายและก่อแนวร่วมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวงกว้าง

4.3.2 สถาบันทางสังคม

สถาบันที่สำคัญทางสังคมของประชากรในกลุ่มน้ำแม่วาง ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันทางศาสนา

สถาบันครอบครัว กลุ่มน้ำแม่วางตอนบนส่วนใหญ่เป็นครอบครัวปกากะญอซึ่งมีพิธีกรรมและวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับสถาบันครอบครัว การแต่งงานแบบผัวเดียวเมียเดียวจึงเป็นกฎที่เคร่งครัด และพบว่าการหย่าร้างน้อย ลูกชายจะมีพ่อและพี่ชายหรือญาติพี่น้องฝ่ายชาย สั่งสอนงานเกษตรและงานพิธีกรรม ฝึกล่าสัตว์และเลี้ยงสัตว์ใหญ่ รวมไปถึงงานจักสาน ช่างไม้ และตีเหล็ก เป็นต้น ส่วนลูกสาวจะมีแม่และญาติพี่น้อง คอยอบรมเรื่องการปั่นฝ้าย การทอผ้า งานบ้านต่างๆ รวมถึงการปลูกผัก ทำไร่นา ครอบครัวส่วนมากเป็นครอบครัวขยายมีสมาชิกรวมกันหลายรุ่นอยู่รวมกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดผู้อาวุโสจะได้รับการเคารพยกย่องสูงสุด และเมื่อสมาชิกใน

ครอบครัวแต่งงาน มักนิยมแยกบ้านออกไปอยู่จากบ้านเดิมไม่มาก ในอดีตครอบครัวของบุตรสาวคนเล็กที่มักอยู่บ้านเดิมเพื่อทำหน้าที่เลี้ยงดูพ่อแม่ แต่ในปัจจุบันไม่ค่อยแน่นอน สำหรับการอบรมสั่งสอนมักจะมีการพูดคุย การมอบหมายหน้าที่รับผิดชอบในงานต่างๆ ในครอบครัวแก่เยาวชน พ่อแม่มักจะปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะรูปแบบของการดำรงชีพ ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่เป็นการทำมาหากินที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การติดตามพ่อแม่ไปหาของป่ามาขาย เช่น เห็ด หน่อไม้ พืชสมุนไพร การช่วยพ่อแม่ทำไร่ ทำนา เป็นต้น

ส่วนลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างสถาบันครอบครัวมีทั้งลักษณะครอบครัวขยายและลักษณะของครอบครัวเดี่ยวที่มีพ่อ แม่ ลูก แต่ก็ไม่ได้แตกต่างกันมากนักเพราะการครอบครัวเดี่ยวส่วนมากก็อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรือใกล้เคียง การอบรมเลี้ยงดูและหน้าที่รับผิดชอบก็คล้ายกัน เยาวชนจะไปช่วยพ่อแม่ทำนา ทำไร่รับผิดชอบงานบ้าน บางครอบครัวยังคงมีวิถีชีวิตในการเก็บของป่า ความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติจะมีไม่มากเท่ากับเยาวชนลุ่มน้ำแม่วางตอนบน แต่เยาวชนทั้งลุ่มน้ำก็ได้รับการซึมซับ เห็นแบบอย่างการกระทำของสมาชิกในครอบครัว ส่งผลต่อการเกิดทักษะ เจตคติ และการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมอย่างมีจิตสำนึกและความตระหนักต่อสภาพปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เพราะวิถีชีวิตที่ยังคงต้องพึ่งพาดีน น้ำ ป่า ในการดำรงชีพ

สถาบันการศึกษา ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนเดิมยังไม่มีโอกาสได้เรียนจนมีพระธรรมจาริกเดินทางเข้าไปสอนหนังสือให้ความรู้ในหมู่บ้านและกลุ่มมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนาพร้อมทั้งสอนหนังสือ (นายจอนิ โอ โโคเซา, สัมภาษณ์ 2549)

ส่วนลุ่มน้ำแม่วางตอนล่าง พบว่าในอดีตของชุมชน เด็กผู้ชายมักจะมีโอกาสได้เรียนหนังสือมากกว่าเด็กผู้หญิง เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ มีพระสงฆ์เป็นผู้ที่ให้ความรู้

ต่อมารัฐให้การสนับสนุนการศึกษามากขึ้น จึงทำให้เยาวชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนและตอนล่างไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิง ได้รับการศึกษาเท่าเทียมกันหมด ซึ่งลักษณะการจัดการศึกษาแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

1. การศึกษาตามอัธยาศัย ที่มักจะเน้นจากการเก็บเกี่ยวประสบการณ์สั่งสมของตนเอง หรือการรับการถ่ายทอดจากผู้เฒ่าผู้แก่ในครอบครัวหรือผู้รู้ในชุมชน เช่น การจักสาน การทอผ้า การรู้เรื่องพืชสมุนไพรและพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกัสิ่งแวดล้อม

2. การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นการศึกษาที่เกิดจากการจัดการในภาคีรัฐบาลตามความเหมาะสมของท้องถิ่นที่ต้องการส่งเสริมและพัฒนาการเรียนรู้ของประชาชนให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

ด้วยรูปแบบต่างๆ เช่น การศึกษาทางไปรษณีย์ การจัดกลุ่มสนใจ เป็นต้น นอกจากนั้นยังมี ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอแม่วางเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษา

3.การศึกษาในระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญของเยาวชนในอำเภอแม่วางแบ่งได้เป็น 3 ระดับคือ

3.1 ระดับก่อนประถมศึกษา เพื่อเตรียมความพร้อมแก่เด็กเล็กก่อนเข้ารับการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษา ซึ่งหน่วยงานที่รับผิดชอบ ได้แก่ กองคํการบริหารส่วนตำบลและเทศบาล สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน ฯลฯ โดยจัดการศึกษาขึ้นในตำบลต่างๆ ในอำเภอแม่วาง

3.2 ระดับประถมศึกษา มีหน่วยงานที่รับผิดชอบคือ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา เชียงใหม่ เขต 4 ซึ่งมีโรงเรียนในสังกัดจำนวน 22 โรงเรียน

3.3 ระดับมัธยมศึกษา มีหน่วยงานที่รับผิดชอบคือ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา เชียงใหม่ เขต 4 ที่รับผิดชอบสอนตั้งแต่มัธยมศึกษาตอนต้นจนถึงตอนปลาย คือ โรงเรียนบ้านกาดวิทยาคมและที่รับผิดชอบการจัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขึ้นพื้นฐานจำนวน 4 โรงเรียน (สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา เชียงใหม่ เขต 4, 2548)

สถาบันศาสนา ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนและตอนล่างสถาบันศาสนา เป็นสถาบันที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชน มีการนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนมากจะมีการทำบุญใส่บาตรในวันพระ ซึ่งชาวบ้านจะพากันหยุดทำงานเพื่อไปทำบุญ ฟังธรรมที่วัด มีคนเฒ่าคนแก่ยังไปนอนวัด และจากการศึกษาพบว่า การรวมตัวขององค์กรต่างๆ ในลุ่มน้ำแม่วางมักจะมีวัดเป็นศูนย์กลางของการรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ เช่น วัดจำลองซึ่งเป็นศูนย์ประสานงานของกลุ่มเยาวชนลุ่มน้ำวาง วัดหลวงขุนวินเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมตัวของเยาวชนลุ่มน้ำวางตอนบน วัดหัวรินเป็นจุดเริ่มต้นของการพูดคุยแลกเปลี่ยนสถานการณ์ปัญหาและแนวทางแก้ไขของเยาวชนลุ่มน้ำวางตอนล่าง (นายไพศาล ภิโกลคำ, สัมภาษณ์ 2549) และเป็นสถานที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆ จนเป็นกลุ่มเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรที่สำคัญ อาจเป็นเพราะว่าแต่ละวัดจะมีพระที่มีความเป็นผู้นำสูงมีความสามารถรวมทั้งอาศัยจากความสำเร็จ ความเชื่อของประชาชนในชุมชนในการชักจูงชาวบ้านให้มารวมกลุ่มและสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของเยาวชน ได้เป็นอย่างดี

4.3.3 ประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีการ ดำเนินชีวิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอจากสภาพแวดล้อมทำให้มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติมาตั้งแต่เกิดโดยมีวัฒนธรรมเมื่อมีเด็กเกิดใหม่จะตัดสายรกบรรจุลงในกระบอกไม้ไผ่ ปิดปากกระบอกด้วยเศษผ้าแล้วนำไปผูกกับต้นไม้เพื่อฝากขวัญเด็กน้อยไว้ ต้นไม้นั้นเรียกว่า เคาปอทุ หรือต้น ไม้สายรก จึงเรียกป่าว่าป่าเคาปอหรือป่าสะคือ ซึ่งเชื่อกันว่าหากถูกตัดทำลายลงจะทำให้เด็กเกิดเจ็บป่วย เจ้าของจึงต้องดูแลและผูกพันกับไม้จันทน์ใหญ่

การใช้ภูมิปัญญาที่เรียนรู้จากธรรมชาติแบ่งเขตป่าเป็นป่าใช้สอย ป่าอนุรักษ์ ป่าหวงห้าม และป่าศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่เข้าไปใช้ประโยชน์โดยเด็ดขาด ส่วนป่าใช้สอยนั้นเราจะนำไปใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ เช่น ปลูกบ้าน ทำรั้ว ทำฟืน ซึ่งไม่จำเป็นต้องปลูกคืน เพราะมีวิธีการตัดอย่างถูกวิธี เช่น ต้นเคาปอชนิดต่างๆ ที่สามารถแตกหน่อได้ ก็จะรอให้แตกหน่อเสียก่อนจึงตัด ยิ่งถ้าเป็นต้น ไม้ที่มีอายุมากแล้วจะให้ผล กระจายพันธุ์ไปทั่วบริเวณผืนป่าได้ไม่ยาก เมื่อมีการกระจายพันธุ์ของเมล็ดพืชในบริเวณไม่นานก็อุดมสมบูรณ์อีกครั้ง ต้นไม้แต่ละพันธุ์ก็จะมีวิธีการตัดและการนำไปใช้สอยต่างกัน อย่างไม้สนจะไม่สามารถตัดโคนทั้งต้นได้เลย จะใช้วิธีเผาไฟที่โคนต้นเสียก่อน เพื่อให้ต้นสนออกลูกแทนต้นแม่ที่จะตัดไปใช้ประโยชน์ ต้นไม้ที่น่าสนใจในป่าแห่งนี้มีหลายประเภท อาทิ "ไม้ก่อ" คือ ต้นไม้ทุกชนิดในป่าที่มีผลแล้วสามารถเก็บกินได้ ซึ่งมีทั้งหมด 40 กว่าชนิด เช่น เชบอ เชจู เซลอแอะ เป็นต้น บางอย่างก็สามารถเก็บไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ เช่น พะบือคลี หรือดอกพองน้ำ นำไปใช้ประโยชน์ในการไหว้ผีหรือใช้บูชาในพิธีการต่างๆ สำหรับเกษตรกรก็จะมี การนำต้นไม้บางชนิดไปใช้ประโยชน์ในการกำจัดแมลง ส่วนพืชที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ด้านอื่นได้ก็มี เช่น พอคอเคาะ หรือผักปิ้ง จะใช้ยอดกินกับน้ำพริก และนำไปกินแก้มท้องอืด ท้องเฟ้อ ซึ่งจะเป็นช่วงเดือนเมษายน และกระจายพันธุ์ไปทั่วบริเวณป่าบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์ หรืออย่าง ทอเนอสมุนไพร่อีกชนิด ที่จะพบเห็นได้ในป่าแห่งนี้ ใช้ทาแผลสด มีสรรพคุณในการห้ามเลือด สมานแผล เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีการแบ่งเขตป่าผู้หญิงเป็นลักษณะของป่าที่ไม่ผลัดใบหรือป่าดิบชื้น ซึ่งต่างจาก ป่าผู้ชายหรือป่าเบญจพรรณ คนปกากะญอเชื่อว่า ป่าผู้หญิงนั้นเปรียบเสมือนความรักของผู้หญิงที่มีความเสมอต้นเสมอปลาย ดีเหมือนกับป่าที่ไม่ผลัดใบ แตกต่างกับป่าผู้ชายที่เปรียบเสมือนความรักที่บางครั้งก็เสมอต้นเสมอปลาย หรือบางครั้งก็ไม่จริงยั่งยืน ด้วยนิสัยของผู้ชายที่มักจะมีภรรยาหลายคน เหมือนกับป่าผลัดใบ ซึ่งสอดคล้องคำสอนเกี่ยวกับความรักของชนเผ่าที่จะต้องมีการรักษาเพียงคนเดียว ต้นไม้บางต้นที่มีอายุมากแล้ว ไม่สามารถแตกหน่อได้อีก เมื่อถึงเวลาที่ต้นไม้

ใหญ่หมดยุคและตายลง รากที่ซ่อน ไชลงไปในดินก็จะเป็นตัวช่วยให้ดินร่วนซุย และเป็นปุ๋ยให้ต้น ลูกได้เจริญงอกงามต่อไปเป็นการแผ่ขยายการสอนลูกหลานให้รู้จักกตัญญูต่อพ่อแม่ และพร้อมที่จะ มอบความรัก ความห่วงใย ต่อไปยังลูกหลาน (นายจอนิ โอโคเฮา, สัมภาษณ์ 2549)

นอกจากนั้นยังมีความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติที่เกี่ยวกับป่า เช่น ป่าหวนาเชื่อว่าผีผินา อาศัยอยู่จะรักษาและไม่ถากถางป่าบริเวณหวนา ป่าขุนห้วยเป็นบริเวณที่ไม่เข้าไปยุ่งเป็นอันตราย เพราะถือว่าผีบริเวณนี้แรงมาก ป่าซ่า เป็นที่อยู่ของบรรพบุรุษจะไม่เข้าไปดำเนินกิจกรรมต่างๆ ป่าเด ปอนำสะคือเด็กเกิดใหม่ไปแขวนไว้เพื่อให้ต้นไม้รักษาขวัญเด็กไปจนตาย ป่าบวช เป็นผืนป่าที่อุดม สมบูรณ์จึงคือเจ้าที่ป่าและให้ป่าผืนนี้กลายเป็นแหล่งพันธุกรรม ป่าเคล่อ ป่าที่มีต้นไทรหรือต้นโพธิ์ ถือว่ามีเจ้าที่รักษาและคุ้มครองอยู่ (นายแก้ว จิก, สัมภาษณ์ 2549)

ภูมิปัญญาและความเข้าใจทำไร่หมุนเวียนและพักหน้าดินให้ฟื้นตัวประมาณ 5-10 ปี มีการ กำหนดเขตและระยะเวลาพักฟื้นตัว โดยการเลี้ยงทนายของผู้อาวุโสในหมู่บ้าน การตัดไม้เพื่อปลูกข้าว นั้นมิได้ล้มไม้ทั้งต้นแต่จะตัดสูงเพียงเอวเพื่อให้แตกยอดเติบโตต่อไปได้และรากไม้ใหญ่ยึดหน้าดิน ไว้ ในระยะที่ป่าฟื้นตัว พืชผลที่เหลือก็จะเป็นที่อาศัยหากินของสัตว์ใหญ่ น้อย จนกว่าจะเวียนมา ปลูกข้าวและพืชผักอีกครั้งหนึ่งในเวลาข้างหน้า พิธีกรรมที่สำคัญส่วนหนึ่งเนื่องกับรอบปีของการ ปลูกข้าวมีการผูกข้อมือ 2 ครั้งในรอบปี คือ เมื่อเริ่มต้นฤดูกาลทำนาและเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวขึ้นยุ้งฉาง เรียบร้อยแล้ว

ในชุมชนมีนิทาน เพลงอ้อทา และคำสั่งสอนต่างๆ อีกมากมายที่ถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่ง สู่อีกหนึ่งอย่างต่อเนื่อง เพื่อปลูกจิตสำนึกในการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องและสมดุลร่วมกับ ธรรมชาติรอบข้างซึ่งไม่ว่าจะเป็นนิทานหรือคำสั่งสอนล้วนเกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางสรรพ สิ่งเช่น สัตว์ ป่า ต้นไม้ ชนเผ่า ข้าว สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นอัน เดียวกันโดยไม่มีการแบ่งแยกในอดีตเวลาค่ำคืนหนุ่มๆจะนิยมไปจับบท “อ้อทา” เพื่อบอกความใน ใจกับสาวที่หมายปอง ในขณะที่ฝ่ายสาวปั่นฝ้ายอยู่บนบ้าน หรือหากเป็นหนุ่มสาวต่างหมู่บ้านมัก พบรักในงานศพซึ่งเป็นสถานที่หนุ่มสาวจากต่างหมู่บ้านมาร่วมคร่ำครวญอ้อทาอาลัยผู้ตายด้วยกัน จึงเป็นโอกาสที่จะได้รู้จักกับคนต่างบ้าน การแต่งงานหนุ่มสาวและคนในหมู่บ้านจะหยุดงานเพื่อ ร่วมกันในพิธีและเป็นพยานให้บ่าวสาวในการแต่งงานว่าถูกต้องตามประเพณีเมื่อแต่งงานแล้วก็จะ มีความซื่อสัตย์ต่อคู่ครอง เป็นลักษณะครอบครัวัวเดียวเมียเดียวจึงทำให้แทบจะไม่มีการหย่าร้าง เกิดขึ้น (นายมีโพ ศรีเอื้องคอย, สัมภาษณ์ 2549)

พิธีสงกรานต์จะจัดขึ้นในช่วงเทศกาลสงกรานต์ของคนเมืองเป็นพิธีกรรมที่ขอให้สิ่งที่ไม่ดีผ่านไปโดยการโปรคน้ำคำห้วยของพรจากผู้เฒ่าผู้แก่ มีการทำบุญกุศลอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไป

ให้ผู้ถูกล้างตับไปแล้ว ก่อนเริ่มพิธีก็จะมีการขนทรายเข้าวัด ช่วงบ่ายกลุ่มหนุ่มสาวจะนัดไปตกแต่งช่วยงานตกแต่งที่วัด

พิธีกรรมมัดมือ พิธีมัดมือในรอบปีจะทำ 2 ครั้ง ครั้งแรกทำหลังเก็บเกี่ยวข้าวเดือนมกราคม สำหรับครั้งที่ 2 จะทำราวเดือนสิงหาคมวัตถุประสงค์เพื่อให้ชีวิตใหม่ที่อุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยผลผลิตและขอพรจากสิ่งสูงสุดในชีวิตและเป็นการเรียกขวัญให้แก่กันและกันเพื่อให้สิ่งชั่วร้ายผ่านพ้นไปและเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้อาวุโสและขออนุญาตจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใช้ดิน น้ำ ป่า ทำมาหากินในพิธีจะมีการปรึกษาหารือกันในชุมชนทั้งฮีโฮ้ ผู้อาวุโส พ่อบ้านแม่บ้าน

พิธีกรรมเลี้ยงผีไร่ เป็นพิธีกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อขอบคุณเจ้าที่ที่ช่วยคุ้มครองป้องกันดูแลต้นข้าวไม่ให้สัตว์และแมลงมากัดกินจนทำให้ผลผลิตงอกงามเพียงพอต่อการบริโภคเป็นพิธีกรรม

พิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่ายของผู้ที่ใช้น้ำเพื่อขอบคุณเจ้าที่น้ำที่ให้น้ำทำนาขอน้ำจากสิ่งสูงสุดให้มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี และมีการรวมตัวทำกิจกรรมตามธรรมชาติมีโอกาสพูดคุยกันปรึกษาหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละปี การจัดระบบการใช้น้ำทำให้มีความเข้าใจร่วมกัน

ส่วนลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างจะมีลักษณะประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาที่ให้ความเคารพต่อธรรมชาติเช่นกันที่สำคัญ ได้แก่

ภูมิปัญญาการจัดการน้ำของระบบเหมืองฝายนั้น เป็นระบบการจัดการแบ่งกันใช้ โดยการกั้นน้ำเพื่อเอาไว้ใช้สอย เมื่อเหลือก็มีระบบในการส่งต่อฝายลุ่มน้ำอื่น แต่ปัจจุบัน ปัจจัยภายนอกต่างๆ ทั้งจากการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เศรษฐกิจ ทำให้วิถีคิดเปลี่ยนไป กลายเป็นกักน้ำเพื่อใช้เพื่อตนเองเท่านั้น น้ำแม่วางก่อกำเนิดออกมาจากคอยผาสันแฉ่ง ไหลออกมาทางบ้านขุนวาง น้ำแม่วางนั้นมีลำห้วยย่อยด้วยกัน ๕ สาย เมื่อรัฐเข้ามาพัฒนาลำน้ำบริวารของลำน้ำแม่วาง ทำให้น้ำถูกกักไปใช้ในกิจกรรมอื่น ลุ่มน้ำแม่วางแบ่งฝายออกเป็น ๒ ส่วนคือ ลุ่มน้ำแม่วางตอนบน ลักษณะของฝายเป็นฝายหิน เพราะฝายไม้จะมีในหมู่บ้านที่ใหญ่ ลุ่มน้ำแม่วางตอนล่าง แต่เดิมเป็นฝายไม้แต่ปัจจุบันเป็นคอนกรีต (กลุ่มเหมืองฝายลุ่มน้ำแม่วาง, สัมภาษณ์ 2549)

โดยในการตีฝายนั้นจะทำช่วงเดือนเมษายน เพราะน้ำแห้ง ใครที่มีนาจำนวนมากก็ต้องทำมาก พอตีฝายเสร็จ ก็ทำแต่ ซึ่งเป็นช่องทางทดน้ำเข้านา จากนั้นจะมีการเลี้ยงฝายช่วงเดือน ๕ เดือน ๑๐ ก็เริ่มทำนา แต่ระบบปัจจุบันการทำงานมีรูปแบบที่แตกต่างไป ทำนาหลายครั้งต่อปี ทำให้น้ำขาดแคลนเกิดปัญหา เมื่อน้ำขาดแคลน ฝายแต่ละฝายก็จะมีการเจรจา เช่น หัวหน้าเหมืองฝายบริเวณปลายน้ำก็จะรับผิดชอบเจรจากับหัวหน้าฝายลูกอื่นๆ ผ่านระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ ในการปันน้ำใช้สอย ชุมชนแต่ละแห่งที่ใช้น้ำร่วมกันจึงต้องมีกลไก หรือเครื่องยึดเหนี่ยวไว้ ดังนั้นการตีฝาย

และงานเลี้ยงผีจึงเป็นกิจกรรมที่ทำหน้าที่จัดการกับความขัดแย้งระหว่างคน ระหว่างกลุ่มได้ การจัดการระบบน้ำเป็นระบบที่สัมพันธ์กับการจัดการความขัดแย้ง และรวมถึงนำมาสู่การรวมตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างและการยอมรับระหว่างกลุ่มอีกด้วย กลายเป็นระบบที่ผสมผสานความแตกต่างของพื้นที่และแปลงไปด้วยภูมิปัญญา ดังนี้

1. การเคารพต่อธรรมชาติ การตีฝายกั้นน้ำนั้น ชุมชนจะตีกันเฉพาะที่จะใช้เท่านั้น เมื่อเกินความต้องการจะมีการปล่อยน้ำไหลไป เมื่อน้ำเหลือมีการส่งน้ำคืน ประกอบกับในการตีฝายนั้นจะมีการเลี้ยงฝาย ฝายน้ำ ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเคารพของชุมชนสมาชิกฝายต่อฝายน้ำที่ให้น้ำใช้สอย ฝายน้ำก็คือ ป่าต้นน้ำ ดังนั้นจึงนำไปสู่การเคารพและดูแลป่าต้นน้ำ เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงตั้งแต่ป่าไปสู่ป่าที่ลงตัวและได้รับประโยชน์จากการเคารพต่อธรรมชาติ เพราะป่าเขา สายน้ำจะให้พืชพันธุ์สัตว์น้ำในการยังชีพ เช่น ผักกูด ผักบู่ ผักแว่น ปลา กุ้ง หอย ซึ่งสุดท้ายผู้ได้รับประโยชน์ก็คือชุมชน

2. การอยู่ร่วมกันอย่างพี่น้อง พบว่าระบบเหมืองฝายเป็นเรื่องของการตกลงร่วมกัน เป็นกระบวนการร่วมกันของชุมชน เพื่อเลือกแก่เหมืองแก่ฝาย ล่ามน้ำ ซึ่งบรรดาผู้คนที่ถูกเลือกสรรเหล่านี้ก็มีสถานะเป็นเพียงผู้คุมกฎ ไม่ใช่ผู้ออกกฎ ปรัชญาข้อนี้จึงก่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

3. การพึ่งพาและเกื้อกูล โดยมีความยุติธรรมและเท่าเทียม เพราะในระบบเหมืองฝายสมาชิกจะมีหลักคิดว่า ทุกคนจะต้องอยู่รอดร่วมกัน มีน้ำทำนาเท่าเทียมกัน สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของชุมชนที่ไม่มีช่องว่างทางสังคม ไม่มีชนชั้นมีแต่ความเท่าเทียม ระบบเหมืองฝายจึงเปรียบเสมือนเครื่องมืออย่างหนึ่งในการคลี่คลายความแตกต่างของฐานะทางสังคมของชุมชน (ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, 2548)

วิถีชีวิตของการปลูกข้าวหรือเรียกว่า “เฮียะนา” ซึ่งมีวิธีการ ดังนี้

1. การล้อมเหมือง – ตีฝาย การล้อมเหมือง เป็นการขุดลอกลำเหมืองที่คืนเงินออก และตัดฟันหญ้าที่ขึ้นรกสองฝั่งเหมืองที่จะส่งน้ำเข้านาให้กว้างและลึกพร้อมที่จะส่งน้ำเข้านาได้สะดวก ส่วนการตีฝาย เป็นการซ่อมแซมฝายทดน้ำ ซึ่งฝายโบราณจะเป็นฝายชั่วคราวทำด้วยไม้ จึงต้องซ่อมแซมกันทุกปี กิจกรรมนี้สมาชิกผู้ใช้น้ำจากเหมืองฝายนั้นๆ จะต้องมาช่วยกันทำโดยจะทำการราวเดือนเมษายนถึงเดือนมิถุนายนของทุกปี แรงงานส่วนใหญ่ก็จะเป็นชายในชุมชนทำให้เยาวชนเข้าร่วมในกิจกรรมของชุมชน

2. เลี้ยงฝาย / เลี้ยงฝายน้ำ หลังจากทำการซ่อมแซมฝายเรียบร้อยแล้ว ในกลุ่มสมาชิกจะมีการเลี้ยงฝาย คือ เทพยาคที่ช่วยปกป้องรักษาเหมืองฝาย และชุมชนบาทแห่งทำการเลี้ยงฝายน้ำ

คือเทพยดาที่ช่วยดูแลรักษาต้นน้ำ เพื่อให้การมีน้ำหรือการใช้น้ำในการทำนาในแต่ละปีเป็นไปด้วยดี ทั้งนี้มักจะทำเมื่อเริ่มเข้าฤดูฝนก่อนจะมีการลงมือทำนา

3. ปลุกนา คือ การปลุกข้าวหรือดำนา ก่อนที่จะมีการปลูกจะมีการหาวันที่เหมาะสมในการลงมือปลูกเป็นครั้งแรกก่อน เรียก แรกปลูก จะมีการทำพิธีโดยทำกระทงซึ่งทำด้วยกาบกล้วยบรรจุหมากพลู บุหรี่ อาหารคาวหวาน จากนั้นจึงนำไปวางไว้บริเวณหัวนา แล้วก็ลงมือปลูกทั่วนาได้ตามปกติ

4. เกี่ยวข้าว เมื่อรวงข้าวสุกเหลืองได้ที่จะมีการหาวันดีสำหรับการเริ่มต้นเกี่ยวข้าวหรือที่เรียกว่า แรกเกี่ยว โดยจะนำกระทงใบตองขนาดเล็กใส่อาหารบูชาบอกกล่าวแก่พระแม่ธรณีและแม่โพสพ แล้วก็สามรถเกี่ยวข้าวได้ตามปกติ (นายบุญส่ง ชินะวงศ์, สัมภาษณ์ 2549)

ส่วนการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ก็จะมีลักษณะพิธีกรรมการเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีฝายเหมือนกันส่วนวัตถุประสงค้ก็เพื่อบนบานให้ช่วยดูแลรักษาพืชที่ปลูก และขอบคุณเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว

ส่วนประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับงานบุญ เช่น งานสงกรานต์ งานปอยหลวง งานทานสลาก งานลอยกระทง ก็จะมีการจัดงานในชุมชนและเป็นการรวมกลุ่มของประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนที่มักจะเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นภายในวัดโดยช่วยงานกลุ่มผู้ใหญ่ตามประเพณีที่ได้จัดขึ้น และช่วยครอบครัวในการเตรียมสิ่งของร่วมประเพณีต่างๆ จากการศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์กลุ่มผู้สูงอายุ “อัยสอนหลาน” ในชุมชนลุ่มน้ำแม่วาง มีดังนี้

ประเพณีสงกรานต์เป็นงานที่ยิ่งใหญ่ของชุมชน เนื่องจากเป็นช่วงเวลาเปลี่ยนศักราชใหม่ และขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ให้ปัดเป่าทุกข์โศกโรคภัยให้ล่องไปในปีเก่า พร้อมทั้ง เตรียมร่างกาย และจิตใจให้สดใสรับปีใหม่ โดยจะเริ่มจัดขึ้น ตั้งแต่วันที่ 13 ถึงวันที่ 18 เม.ย. ของทุกปี โดยถือเอาในระยะเวลา 6 วันนี้ จะประกอบพิธีหลายอย่าง วันที่ 13 เม.ย. ถือเป็นวันสังขารล่อง (วันสิ้นสุตปีเก่า) ส่วนใหญ่จะยิงปืน จุดประทัด ก่อนสว่าง เพื่อขับไล่ เสนียดจัญไร แล้วก็เก็บกวาดบ้านเรือน หิ้งพระ วันที่ 14 เม.ย. เป็นวันที่เรียกกันว่า วันเนาหรือวันเนา จะทำแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคล พร้อมทั้งเตรียมอาหาร คาวหวาน เครื่องไทยทาน เพื่อทำงานบุญในวันสงกรานต์ และไปขนทรายเข้าวัด วันที่ 15 เรียกว่าวันพญาวันถือเป็นวันเริ่มศักราชใหม่จะไปทำบุญตักบาตรที่วัด และถวายอาหารพระที่เรียกว่าทานขันข้าวเพื่ออุทิศแก่ผู้ล่วงลับ และสร้างน้ำพระ หลังจากนั้นจึงนำขันข้าวดอกดอกไม้ ธูปเทียน น้ำมันส้มป่อย หมากพลู เมี่ยง หรืออาจมีเครื่องนุ่งห่ม ไปรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ส่วนวันที่ 16-18 เม.ย. เรียกว่าวันปากปี ปากเดือน ปากวัน จะเป็นวันประกอบพิธีกรรมสักการะต่อวิญญูณศักดิ์สิทธิ์ทั่วไปบางหมู่บ้านจะมีการสืบชะตาหมู่บ้านด้วย

ประเพณีลอยกระทงเป็นประเพณีการทำบุญและสนุกสนานร่าเริง หลังจากเหน็ดเหนื่อยกับงานในท้องไร่ ท้องนา จะจัดให้มีขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนยี่ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "วันยี่เป็ง" โดยการลอยโคมในเวลากลางคืนและกลางคืน และลอยกระทงเวลากลางคืน วันขึ้น 14 ค่ำ เดือนยี่ ตามวัดวาอารามและบ้านเรือน จะประดับตกแต่งด้วยต้นกล้วย อ้อย โคมไฟ และดอกไม้ธูปเทียนชนิด โดยสร้างขึ้นเป็นประติมากรรมเพื่อเตรียมในการตั้งธรรมหลวง (เทศน์มหาชาติ) ในวันขึ้น 15 ค่ำ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือนยี่ ชาวบ้านจะไปทำบุญตักบาตรและฟังเทศน์มหาชาติ และในตอนค่ำชาวบ้านจะนำผางประทีปมาที่วัดเพื่อบูชาพระรัตนตรัย และฟังเทศน์ เมื่อเสร็จจากการบูชาผางประทีปก็จะเป็นการจุดโคมไฟ หรือลอยโคม และลอยกระทง พร้อมกับเล่นดอกไม้ไฟการปล่อยโคมลอยมี 2 ลักษณะ ปล่อยโคมลอยในตอนกลางวัน เรียกว่า ว่าว โดยทำโคมด้วยกระดาษสี แล้วให้ลอยสู่ท้องฟ้าด้วยความร้อนคล้ายบอลลูน เพื่อปล่อยทุกข์โศกและสิ่งไม่ดีต่าง ๆ ไปปล่อยโคมลอยในเวลากลางคืน เรียกว่า โคมไฟ โดยใช้ไม้พันด้ายเป็นก้อนกลม ชุบน้ำมันยางหรือน้ำมันขี้ไก่แขวนปากโคม แล้วจุดไฟปล่อยขึ้นสู่ท้องฟ้า เพื่อเป็นการบูชาพระเกษตรเจ้าจุฬามณีบนสวรรค์

ประเพณีทานสลากนั้นจัดเป็นวันคา 1 วัน วันทำบุญ 1 วัน วันคาจะทำในบ้าน และบางส่วนไปช่วยงานที่วัด และจะมีการนำอาหารคาวหวานใส่ในชะลอมหรือเรียกว่าก๋วยไปถวายพระในอีกวัน โดยจะมีการนิมนต์พระวัดอื่นๆ มารับทานสลากด้วย

ประเพณีทานข้าวใหม่วันเดือน 4 เหนือ ขึ้น 15 ค่ำ หรือเรียกว่าเดือน 4 เป็งเป็นประเพณีทานข้าวใหม่ ได้ทำสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เมื่อได้วันดีแล้วก็เริ่มกินข้าวใหม่ ส่วนหนึ่งนำไปทำบุญแก่พระสงฆ์ สามเณร อุทิศส่วนกุศลให้บิดามารดาและพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วนั้นเมื่อถึงเดือน 4 เป็ง ประชาชนก็นำข้าวเปลือกข้าวสารใหม่ ไปใส่บาตรถวายเป็นพุทธบูชา

ประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่า สมัยก่อนมักอยู่กันเป็นตระกูลเดียวกัน ถ้าหากว่าผู้ที่เป็นคนมาตั้งบ้านอยู่เป็นคนแรกแล้วก็มีมาแพร่ขยายหมู่ญาติตระกูลให้กว้างขวางขึ้น เมื่อตายไปลูกหลานยังได้ระลึกถึงคุณความดีจึงได้ทำที่สักการะบูชาทำที่อยู่อาศัยให้ ปู่ ย่า มีเสื่อ หมอน น้ำดื่ม ข้าวหมาก แจกันดอกไม้ธูป เทียน เมื่อถึงประเพณีเลี้ยงผี ปู่ ย่า ก็จะนำเครื่องสักการะต่างๆ มาถวาย เช่น ไก่ต้ม เหล้าขาว ผีปู่ย่าจะคอยดูแลรักษาลูกหลาน การเลี้ยงผี ปู่ ย่า แล้วแต่จะตกลงกันว่าปีนี้จะเลี้ยงไก่หรือหมู ถ้าเลี้ยงไก่ก็นำมาคนละตัว ถ้าเลี้ยงหมู ก็เก็บเงินกันนำมาสังเวช พอได้กำหนดก็จะเอามาเลี้ยงกันเป็นการรวมญาติเป็นปี ๆ ให้ลูกหลานได้รู้จักกันสืบต่อไป

ประเพณีการขึ้นพระธาตุ คือการทำบุญประการหนึ่งซึ่งตรงกับการไหว้หรือนมัสการพระเจดีย์ โดยเฉพาะเจดีย์ที่ว่าพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่นั้น ซึ่งการขึ้นพระธาตุหรือไหว้พระเจดีย์นี้มา เป็นการสร้างอานิสงส์ส่วนบุญให้ผู้ไปกราบไหว้ ในสมัยก่อนบางครั้งพระธาตุอาจถูกทอดทิ้ง

เพราะภัยสงครามหรือภัยอื่นๆ ผู้ที่เดินทางไปไหว้พระธาตุก็อาจต้องไปช่วยแผ้วถางทำความสะอาด
แก่องค์พระเจดีย์และถือเป็นการปฏิบัติสืบต่อมา

ประเพณีงานแห่ครัวทาน เป็นการที่ศรัทธาชาวบ้านรวมตัวกันเป็นกลุ่มบุคคล เพื่อนำเอา
เครื่องไทยทานที่จัดทำขึ้นไปถวายแก่พระสงฆ์ในงานปอยหลวง คืองานฉลองถาวรวัตถุในวัดนั้น
เช่น งานประเพณีฉลองสมโภช โบสถ์ วิหาร กุฏิ หรือถาวรวัตถุที่สำคัญของพุทธศาสนา ถือว่า
บุคคลที่ได้ร่วมการแห่ครัวทานนี้ จะได้รับอานิสงส์เป็นอันมาก ครัวทานที่นำไปแห่เข้าวัดนั้นแยก
เป็นสองประเภท คือ ครัวทานบ้านและครัวทานหัววัด ครัวทานบ้าน คือครัวทานที่ชาวบ้านซึ่งเป็น
ศรัทธาในสังกัดของวัดที่จัดงานอยู่นั้นเป็นผู้จัดไปถวายวัด ซึ่งครัวทานบ้านนี้มักจะประกอบด้วย
วัตถุเครื่องใช้ในวัด เช่น โตะ แก้ว กล้วยหอมหรือเสื่อ เป็นต้น ปกติชาวบ้านจะแห่ครัวทานบ้านไป
ถวายในวันแรก และวันที่สองจะมีงานฉลอง ส่วนครัวทานหัววัด คือครัวทานหรือองค์เครื่อง
ไทยทานจากหัววัดหรือวัดที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันจะมาร่วมทำบุญในวันที่สองและที่สามหรือ
วันสุดท้ายของงานครัวทานหัววัดนี้อาจจัดมารวมทาน คือมีทั้งชนิดที่มีแต่เครื่องไทยทานมากับพระ
หรือเณรพร้อมกับชาวบ้านนั้นสองสามคนมาเพื่อสืบไมตรีกันเล็กน้อยโดยไม่มีขบวนแห่ และมีทั้งที่
จัดขบวนแห่มาอย่างเต็มรูปแบบ

ประเพณีการเทศน์มหาชาติซึ่งถือปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยมีความเชื่อว่า การฟังเทศน์
มหาชาติทำให้ผู้ฟังได้บุญมาก และในขณะที่ฟังก็ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินไปวัดใดจะจัด
ให้มีเทศน์มหาชาติจะต้องเริ่มด้วยการระดมกำลังคน ประชุมปรึกษาหารือแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบ
วางแผนดำเนินงานไว้แต่เนิ่น ๆ เช่น จัดทำความสะอาดบริเวณวัด ประดับตกแต่งธรรมาสน์
ศาลาการเปรียญ เตรียมหาต้นกล้วยต้นอ้อย ตลอดจนทั้งจัดทำธงทิวประดับประดาแกววัด เป็นต้น
จัดได้ว่าเป็นงานใหญ่ในรอบปีเลยทีเดียว การเตรียมงานเทศน์มหาชาติ จึงเป็นประเพณีที่
สร้างสรรค์ความสามัคคีของประชาชน ทำให้ประชาชนรู้จักการทำงานเป็นหมู่คณะ รู้จัก
แบ่งหน้าที่และรับผิดชอบร่วมกันส่วนมากจัดให้มีในวัด เป็นหน้าที่ของชาวบ้านและวัดนั้น ๆ จะ
ตกลงร่วมกันจัด ปกติจัดหลังวันออกพรรษาบางวัดอาจจัดในช่วงประเพณีลอยกระทง

ผู้คนในอดีตจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้คุณค่า
แก่สิ่งเหนือธรรมชาติ สามารถดูแล ปกป้อง รักษาคนในชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุข ให้ผลผลิตเจริญ
งอกงามมีฝนตกต้องตามฤดูกาล ดังนั้นจึงมีการแสดงความเคารพต่อความเชื่อดังกล่าว โดยการ
ประกอบพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1.จากระบบความเชื่อดั้งเดิม เช่น การเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขา ผีขุนน้ำ ผีฝาย ผีไร่ ผีนาเกิดจาก
การที่ชุมชนให้คุณค่ากับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยชาวบ้านจะแสดงความเคารพต่อ

จิตวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว รวมทั้งการบนบานสานกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแล ผลผลิตให้ฝนตกตามฤดูกาลหรือผลผลิตมีความอุดมสมบูรณ์และกำหนดบริเวณหรือสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ดูแลกัน อันได้แก่ ป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ บริเวณที่มีน้ำซึม จอมปลวก ป่าบริเวณต้นน้ำ บริเวณหัวไร่หัวนาบริเวณเหล่านี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ซึ่งจะใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ การให้ความเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติเช่นการเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้า เขา ผีขุนน้ำ ผีฝ่ายจะทำเป็นประจำทุกปี ส่วนการเลี้ยงผีไร่ ผีนาจะมีก่อนการทำไร่ทำนาและหลังจาก ที่เก็บเกี่ยวผลผลิตเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

2. จากประเพณีท้องถิ่น เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีไหว้พระธาตุ โดยนำหลักพุทธ ศาสนามาเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้ความสำคัญกับประเพณีท้องถิ่นที่จะ เสริมสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ให้กับคนที่เข้ามาร่วมงาน ประเพณีลอยกระทงจะเป็นการขอขมา และขอขอบคุณต่อแม่น้ำที่ได้ใช้ตลอดปี ให้คนรู้จักดูแลรักษาแม่น้ำ

3. การประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา โดยการบวชต้นไม้บวชป่า การสืบชะตา ดิน น้ำ ป่า ประเพณีปลูกต้นไม้ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างจิตสำนึกให้คนมีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์และไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ ประเพณีไหว้พระธาตุเป็นการขออำนาจเหนือ ธรรมชาติให้ช่วยขจัดปัดเป่าภัยอันตรายทั้งหลายทั้งปวงให้หมดสิ้นไป มีแต่ความสุขสวัสดิ์ ทำสิ่งใดก็ สมหวังดังตั้งใจไว้

จากลักษณะประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมส่งผลให้เยาวชนได้รับการเรียนรู้และซึมซับการกระทำต่างๆ รวมทั้งเป็นการ ปลูกฝังและถูกถ่ายทอดกันมาเรื่อยๆ ทำให้เกิดความตระหนักต่อปัญหาที่เกิดขึ้นและการประยุกต์ใช้ ประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อในการนำมาจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้าง ความยั่งยืนให้แก่ธรรมชาติที่เขารัก นับถือ และหวงแหนได้ต่อไป

สรุปได้ว่าลักษณะสังคมโดยทั่วไปเป็นสังคมชนบทมีสภาพความแตกต่างของประชาชน และพื้นที่การอยู่อาศัย ซึ่งไม่ใช่ข้อจำกัดของความสัมพันธ์ใกล้ชิดของผู้คนในชุมชน ด้วยรูปแบบ กิจกรรมทางสังคม ทั้งในด้านประเพณี พิธีกรรมทางศาสนาและการดำรงชีพ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำแม่วางย่อมเป็นผลดีที่ทำให้เกิดการขยายเครือข่ายและแนวร่วมของการรักษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและครอบคลุมทุกบริเวณ สถาบันทางสังคม ไม่ว่าจะเป็น ครอบครั้ว การศึกษาหรือศาสนาเป็นบริบทที่มีความสำคัญต่อเยาวชนในการที่จะเป็นแหล่งสำคัญ ในการขัดเกลา ให้การเรียนรู้ ประสบการณ์เพื่อให้ได้รับทราบถึงแนวทางที่ถูกต้องของการ ดำรงชีวิตอย่างมีความหมายและเรียนรู้ถึงวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่าง

ถูกต้อง อันนำไปสู่หนทางของการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนด้วยความเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันด้วยสำนึกและความตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น

4.4 สภาพเศรษฐกิจ

ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนเป็นที่อยู่ของกลุ่มม้งอยู่ตอนบนสุดของกลุ่มน้ำ ชนกลุ่มนี้เข้าสู่ประเทศไทยเกิดจากสถานการณ์สู้รบในประเทศจีนจึงอพยพเข้าสู่พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางเพื่อหาราพื้นที่ปลูกฝิ่นได้ดีจึงเลือกพื้นที่บ้านม่อนยะใต้ ต.แม่วินหลังจากนั้นกลุ่มม้งตระกูลแซ่ว้าง นำโดยนายเซาเลว้าง จึงแยกมาก่อตั้งบ้านป่าไผ่ในปี 2531 คนแซ่เดียวกันจากบ้านม่อนยะใต้ก็ย้ายตามมาอยู่อีก 14 หลังคาเรือน โดยได้อาศัยซื้อพื้นที่ซึ่งเป็นไร่มุมนเวียนเดิมต่อจากชาวปกากะญอ ความสัมพันธ์ของกลุ่มม้งและปกากะญอที่ก่อรูปขึ้นจากการร่วมกันทางเศรษฐกิจปัจจุบันมีประมาณ 8 กลุ่มบ้านระบบการผลิตในปัจจุบันได้แก่ การปลูกข้าวไร่และข้าวโพดบริโภคและเลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชผักและผลไม้เมืองหนาวเพื่อขายสร้างรายได้ เช่น กระหล่ำปลี แครอท ผักกาดหอม ท้อ บ๊วย สาลี่ ฯลฯ

กลุ่มปกากะญอตั้งถิ่นฐานอยู่ในระดับต่ำลงมาจากม้งเป็นเขตพื้นที่ตอนกลางของกลุ่มน้ำตามลำห้วย และพื้นที่ราบระหว่างหุบเขามีแบบแผนการตั้งถิ่นฐานค่อนข้างคงที่ ระบบการผลิตเพื่อยังชีพ ได้แก่ การทำไร่มุมนเวียน ทำไร่ในระยะเวลาสั้นและเคลื่อนไปที่อื่นปล่อยให้ดินพักฟื้น 7-10 ปี จนคืนสภาพสมบูรณ์จึงหมุนกลับมาทำไร่ใหม่พร้อมกันนี้ยังได้ทำนาในพื้นที่ลุ่มควบคู่ไปด้วย โดยได้หยิบยืมระบบการจัดการเหมืองฝายของคนเมืองมาปรับใช้ในการจัดการน้ำทำนา นอกจากนี้ยังพึ่งพาผลผลิตจากป่าส่วนรายได้มาจากการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ผักกาดหอม ดอกดาวเรือง และไม้ดอกต่าง ๆ (มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548)

สภาพเศรษฐกิจเดิมของกลุ่มน้ำแม่วางตอนบนอาชีพหลักของประชากรคือการทำเกษตรกรรมจึงเป็นการทำไร่เกษตรกรรมบนพื้นที่สูงและวิถีชีวิตเป็นลักษณะพึ่งพาอาศัยกันมากกว่าเป็นการจ้างแรงงาน ผลผลิตที่ได้นำมาแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันซึ่งนับว่าเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ทั้งนี้ปัจจัยที่ทำให้เป็นเช่นนี้ก็เพราะเส้นทางคมนาคม ยังเป็นการเดินเท้าและการขนส่งยังใช้สัตว์ได้แก่ วัว ม้า การเดินทางไประหว่างอำเภอและพื้นที่ใกล้เคียงจึงมีความยากลำบาก เนื่องจากพื้นที่เป็นที่สูงและป่าเขา ปัจจุบันมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเพื่อกระจายความเจริญสู่ท้องที่ต่างๆ ในลุ่มน้ำแม่วาง ซึ่งเป็นผลดีต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจของอำเภอ มีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้สัตว์เป็นพาหนะมาเป็นการใช้รถยนต์แทนวิถีชีวิตชาวบ้านเปลี่ยนไปมีอาชีพใหม่ไปเป็นแรงงานในที่ต่างๆ กิจกรรมในการดำรงชีพของชุมชนการทำมาหากินและการเพาะปลูกลุ่มน้ำวางคือระบบเกษตรผสมผสาน 2 วิถี คือ ระบบเกษตรดั้งเดิมและเกษตรแผนใหม่ที่ได้รับการส่งเสริมจากราชการ การปลูกพืชพาณิชย์ในตอนแรกให้ผลตอบแทนในเรื่องรายได้แก่ชาวบ้านอย่างเป็นกอบเป็นกำ

ดึงดูดให้มีการขยายพื้นที่เพิ่ม ต่อมาประสบกับปัญหาหลายอย่างทั้งเรื่องต้นทุน สารเคมี คุณภาพที่ไม่ผ่านมาตรฐานทำให้โครงการหลวงไม่รับซื้อผลผลิต ความล้มเหลวทำให้เกิดภาระหนี้สิน เพราะส่วนใหญ่กู้เงินมาลงทุนทำเกษตร

ส่วนพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างการขยายตัวของพืชพาณิชย์ในเขตลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างเป็นไปตามทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของภาคเหนือโดยรวม กล่าวคือ เกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพ เข้าสู่ระบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ เริ่มจากการปลูกข้าวขายประมาณหลังปี พ.ศ.2546 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มมีการสัมปทานทำไม้ในเขตแม่วางตอนบน ทำให้เกิดความต้องการข้าวสำหรับแรงงานตัดไม้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่มาจากภายนอก ในขณะเดียวกันความต้องการข้าวในตลาดโลกที่เพิ่มขึ้น ก็มีผลให้การขยายตัวของตลาดค้าข้าวในภาคเหนือเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากมีทางรถไฟจากกรุงเทพฯ เชื่อมถึงล้านนาในปี 2544 การปลูกข้าวเพื่อขายเริ่มขึ้นในหมู่บ้านฝายเหนือเนื่องจากการสูญเสียผลประโยชน์จากการทำไม้ให้แก่รัฐบาลกลาง และพยายามหารายได้ทดแทนรายได้ที่สูญเสียไป จึงระดมแรงงานชาวบ้านไปขุดเหมืองฝายและบุกเบิกที่นาขยายการปลูกข้าวออกไป ในขณะที่ชาวบ้านทั่วไปยังไม่มีผลผลิตข้าวมากพอสำหรับขาย ต่อมาการปลูกข้าวเพื่อขายได้ขยายไปสู่ชาวบ้านทั่วไป เมื่อการคมนาคมทางรถไฟสะดวกมากขึ้นและเกิดโรงสีหลายแห่งขึ้นใกล้ๆกับสถานีรถไฟเชียงใหม่ โรงสีเหล่านี้จะเป็นแหล่งรับซื้อข้าวจากชาวบ้าน ทำให้การค้าข้าวขยายตัวมากขึ้น จึงมีการบุกเบิกที่นาและขุดเหมืองฝายขยายตัวมากขึ้นในช่วงนี้

ในช่วงปีชาวบ้านเริ่มทำนาปรังแต่ในช่วงนั้นพืชพาณิชย์อื่นๆ ก็ยังไม่ขยายตัวมากนัก จนกระทั่งหลังปี พ.ศ.2528 การเพาะปลูกเพื่อการค้าขายขยายตัวอย่างเต็มที่ มีการปลูกพืชหลากหลายซ้ำในแปลงเดียวกันมากกว่า 27 ระบบ ด้วยระบบการปลูกพืชเช่นนี้ทำให้มีความต้องการใช้น้ำมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งแต่เดิมนั้นเกษตรกรจะไม่ได้ทำการเกษตร ช่วงนี้เองที่เป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาการขาดแคลนน้ำในเขตลุ่มน้ำแม่วาง การขยายตัวของพืชพาณิชย์เหล่านี้ เป็นไปตามการสนับสนุนจากพ่อค้า นายทุนท้องถิ่น และหน่วยงานของรัฐ เช่น เกษตรอำเภอ เกษตรตำบล ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เกษตร ซึ่งการปลูกพืชบางชนิดอยู่ภายใต้ระบบพันธสัญญา ที่เกษตรกรถูกนายทุนกำหนดเงื่อนไขการผลิต ทั้งชนิดพืช ขนาด และราคาผลผลิตในระยะหลังนอกจากพืชไร่เศรษฐกิจที่ปลูกหลังนา เช่น หอมหัวใหญ่ ข้าวโพด หลายพื้นที่ได้ปรับพื้นที่นามาทำสวนลำไย ซึ่งทำให้มีความต้องการใช้น้ำสูงขึ้น และส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการจัดการน้ำ (มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548)

ในยุคที่ธุรกิจการค้าที่ดินเฟื่องฟู ลุ่มน้ำแม่วางมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมมากขึ้น ส่งผลให้คนในท้องถิ่นออกไปรับจ้างยังต่างถิ่นในอุตสาหกรรมต่างๆ ได้สะดวกขึ้น ในขณะที่คนต่างถิ่นพากันเข้ามา พร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของธุรกิจร้านค้าจะนั้นรูปแบบการดำเนินกิจกรรมของคนใน

ชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีการพึ่งพาการค้าพืชจากทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำอย่างเข้มข้นและยังมีประชากรบางส่วนอพยพย้ายถิ่นมาจากพื้นที่อื่น ไม่มีที่ดินทำกินในชุมชน จึงเกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ในการดำเนินกิจกรรมทางการเกษตร ในขณะที่จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นวันยังส่งผลให้พื้นที่ทำกินลดลงการพึ่งพาอาศัยกันอย่างเกื้อมาเป็นลักษณะการจ้างงาน ที่ต้องแลกเงินค่าจ้างแทนสิ่งของ ซึ่งก็ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการค้าพืชจากเดิมด้วย

การขยายพื้นที่ปลูกพืชพาณิชย์ทั้งในเขตลุ่มน้ำแม่วางตอนบนและตอนล่าง นอกจากจะทำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเข้มข้นมากขึ้นแล้ว ยังทำให้เกิดความขัดแย้งในการแข่งขันทรัพยากร ตลอดจนส่งผลให้เกษตรกรเกิดปัญหาหนี้สิน อันเนื่องมาจากการลงทุนในปัจจัยการผลิตต่างๆ และความล้มเหลวในการจัดจำหน่ายและการต่อรองราคา

กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญ

การเกษตร ในอดีตชาวชนเผ่าลุ่มน้ำแม่วางตอนบนมีอาชีพทำไร่หมุนเวียน ปลูกฝิ่นจนเมื่อโครงการหลวงได้เข้าไปส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กล้วย ฝรั่ง พักคาดหอม ไม้ดอกและผลไม้เมืองหนาว แต่ก็ยังคงมีการปลูกข้าวไร่ และข้าวโพด เพื่อบริโภค รวมถึงการเก็บผลผลิตจากป่ามาขาย เช่น เห็ด ไม้เกี้ยว ก่อ

กิจกรรมทางการเกษตรในรอบ 12 เดือน หรือ 1 ปี แบ่งเป็นช่วงต่างๆ ได้ดังนี้

เดือนมกราคม วางจากการทำไร่ ทำนา

เดือนกุมภาพันธ์ เทศกาลขึ้นปีใหม่ (ทำพิธีผูกข้อมือ)

เดือนมีนาคม ทำการถางไร่และตากไร่

เดือนเมษายน ทำการเผาไร่และใส่เมล็ด ฝักเขียว ข้าวโพด พืชผัก

เดือนพฤษภาคม ปลูกข้าวไร่ และผัก

เดือนมิถุนายน ปลูกข้าวนา

เดือนกรกฎาคม ปลูกข้าวนา

เดือนสิงหาคม ทำพิธีกรรมเลี้ยงผีไร่ เลี้ยงผีนา

เดือนกันยายน ดูแลไร่ นา ไม้ให้มีศัตรูพืช และวัชพืช

เดือนตุลาคม ทำการเกี่ยวข้าวไร่

เดือนพฤศจิกายน ทำการเกี่ยวข้าวนา และปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ไม้ดอก ผักสลัด

เดือนธันวาคม พิธีผูกข้อมือเรียกขวัญเด็ก

ประเภทของพื้นที่การผลิตของชุมชน	ผลผลิตหลักที่ชุมชนได้รับ
1. พื้นที่ป่า	แหล่งอาหารทั้งพืชและสัตว์ สมุนไพร สีย้อมผ้า ไม้ สร้างบ้าน ไม้เพื่อผลิตอุปกรณ์ในครอบครัว
2. พื้นที่ไร่หมุนเวียน	ข้าวไร่ พืชผักที่ปลูกรวมในไร่ข้าว สมุนไพร ข้าวไร่
3. พื้นที่นา	ข้าวนา สัตว์น้ำ พื้นที่เลี้ยงสัตว์ใหญ่ในฤดูแล้ง
4. พื้นที่สวน	ไม้ผล พืชผักหรือไม้ดอก
5. พื้นที่สวนรอบบ้าน	พื้นที่เลี้ยงสัตว์ใหญ่และเล็ก พืชอาหารและไม้สอยบาง ชนิดเช่น ใผ่ ไม้ผลท้องถิ่น ผักพื้นบ้าน
6. ลำห้วย	อาหารจากสัตว์น้ำ น้ำสำหรับการเพาะปลูก

ตารางที่ 1 ตารางแสดงความสัมพันธ์ของระบบการผลิตของชุมชน

ส่วนชุมชนลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นระบบเกษตรเชิงพาณิชย์จากเดิมที่มีการเพาะปลูกข้าวก็ประกอบอาชีพเพาะปลูกพืช 2-3 ครั้งต่อปี เช่น ทำนา หอมหัวใหญ่ ถั่วเหลือง ลำไย เป็นต้น

กิจกรรมทางการเกษตรในรอบ 12 เดือน หรือ 1 ปี แบ่งเป็นช่วงต่างๆ ได้ดังนี้

เดือนมกราคม วางจากการทำไร่ ทำนา

เดือนกุมภาพันธ์ ทำการเก็บหอมหัวใหญ่และหอมแดง

เดือนมีนาคม ทำการถางหญ้าปลูกพืชผักอายุสั้น

เดือนเมษายน เก็บเกี่ยวพืชผักอายุสั้น

เดือนพฤษภาคม ทำการเตรียมที่นา

เดือนมิถุนายน ปลูกข้าวนา

เดือนกรกฎาคม ดูแลไร่ นา ไม้ให้มีศัตรูพืช และวัชพืช

เดือนสิงหาคม ทำการเก็บไม้ผล(ลำไย)

เดือนกันยายน ทำการเกี่ยวข้าว

เดือนตุลาคม เตรียมที่นาและเพาะเมล็ดพันธุ์หอมหัวใหญ่

เดือนพฤศจิกายน เริ่มปลูกหอมหัวใหญ่และหอมแดง

เดือนธันวาคม ดูแลไร่ นา ไม้ให้มีศัตรูพืช และวัชพืช

การค้าขายเป็นผลจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมที่เจริญมากขึ้นมีเส้นทางการเดินทางระหว่างอำเภอที่สะดวกขึ้นจึงส่งผลให้มีร้านค้าที่มากขึ้นจากลำดับแต่ร้านค้าส่วนใหญ่เป็นประเภทขายของชำ เป็นร้านที่รับเอาสินค้าจากอำเภอเมืองมาขาย ตลาดที่มักมีการซื้อขาย คือ ตลาดสดตำบลบ้านกาศมีขนาดกลางเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนสินค้าของคนภายในลุ่มน้ำซึ่งเปิดขายทั้งวัน 08.00 - 20.00 น. สินค้าส่วนใหญ่นำมาขายเป็นผักที่ปลูกในท้องถิ่นเนื้อสัตว์บางชนิดและอาหารปรุงสุกโดยมีแม่ค้ามาขาย นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่นัดพบปะพูดคุยระหว่างคนลุ่มน้ำแม่วางตอนบนและตอนล่าง

การใช้ประโยชน์จากป่าและแม่น้ำ ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางทั้งตอนบนและตอนล่างจะมีวิถีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ โดยมีการจับสัตว์น้ำจากแม่น้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา การเก็บผักที่ขึ้นตามลำห้วย เช่น ผักกูด ผักหนาม การเก็บของป่าเช่น หน่อไม้ เห็ด ลูกก่อ นอกจากนี้ยังมีการหาสมุนไพรเพื่อเป็นยารักษาโรค

หัตถกรรมและเครื่องจักสาน ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างและตอนบนมีการนำทรัพยากรจากธรรมชาติในท้องถิ่นมาทำเป็นอุปกรณ์ในวิถีชีวิต เช่น การทำดั่ง กระจบวย กระจบง ไม้กวาดทางมะพร้าว การสานเสื่อ การปั้นเครื่องปั้นดินเผา(น้ำตั้น) และการตีมีดซึ่งมีเป็นที่รู้จักกันดีในจังหวัดเชียงใหม่

จากลักษณะทางกายภาพของลุ่มน้ำแม่วางการค้าเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการเกษตรกรรม การค้าขาย หรือการใช้ประโยชน์จากป่าและแม่น้ำย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมเยาวชนเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชุมชน ย่อมถูกปลูกฝังและซึมซับการกระทำต่างๆ โดยเฉพาะการค้ารังสีของคนที่อยู่ในชุมชน การขยายตัวทางเศรษฐกิจภายในชุมชนที่เพิ่มมากขึ้นและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตแต่เป็นสิ่งที่เยาวชนได้เรียนรู้ เกิดความตระหนักต่อปัญหาที่เริ่มจะปรากฏซึ่งอาจจะไม่เด่นชัดมากแต่ก็พอที่กระทบต่อเยาวชนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.5 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วาง แบ่งเป็นช่วงได้ดังนี้

1) ยุคเริ่มต้นใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

ช่วงก่อนหน้าที่ประเทศไทยจะมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รัฐบาลไทยได้เปิดให้บริษัทต่างชาติเข้ามาสัมปทานไม้ และออกกฎหมายอนุญาตการค้าฟัน โดยมีเหตุการณ์ที่สำคัญ ดังนี้

การสัมปทานไม้เป็นสาเหตุสำคัญในการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำแม่วาง เริ่มจาก ปี พ.ศ.2342 บริษัทบอมเบย์มา ของประเทศอังกฤษ เข้ามาสัมปทานไม้สักในเขตลุ่มน้ำแม่วางตอนกลาง ต่อมาในปี พ.ศ. 2484 มีการสัมปทานไม้โดยบริษัทบอร์เนียว โดยใช้วิธีล่องไม้มาตามลำน้ำแม่วาง ลงสู่แม่น้ำชานและน้ำแม่ปิง ในปี พ.ศ. 2495-2500 การสัมปทานมาสู่บริษัทภายในประเทศ (มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548) และรัฐเริ่มสร้างถนนเพื่อชักลากไม้เข้าไปในเขตป่าแม่วาง ในเขตตำบลแม่วินเกิดการขยายพื้นที่ทำกินของคนเมืองเข้าสู่เขตลุ่มน้ำแม่วางตอนกลาง และตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรตราบนานทุกวันนี้ ผลกระทบที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการสัมปทานทำไม้ คือการทำลายสัตว์ป่าโดยมีกลุ่มคนในเมืองเข้ามาล่าสัตว์ป่า รวมถึงการล่าสัตว์โดยพวกแรงงานรับจ้างที่มากับบริษัทสัมปทานด้วย จนกระทั่งสัตว์ใหญ่ เช่น กระทิง หมี เสือ ควายป่า แรดและช้างป่า ล้มตามเป็นจำนวนมาก การสูญเสียสัตว์ป่า มีผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศเพราะแหล่งอาหารและแหล่งที่พักของสัตว์ใหญ่จะทำให้เกิดปลัก หรือแอ่งน้ำธรรมชาติขนาดเล็กกระจายอยู่ทั่วไปในป่า ซึ่งมีประโยชน์ต่อสัตว์น้ำขนาดเล็กจำนวนมาก

การปลูกฝิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางแพร่หลายในช่วงปี พ.ศ.2480 ในเขตพื้นที่สูงแถบดอยม่อนยะ ซึ่งผู้ปลูกมีทั้งม้ง ปกาเกอะญอ และคนเมือง ขณะที่รัฐก็มีนโยบายส่งเสริมการปลูกฝิ่น โดยจัดตั้งโรงยาฝิ่นเพื่อรับซื้อฝิ่นอย่างเป็นทางการในอำเภอจอมทอง ทำให้ชาวม้งเริ่มเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนเพื่อบุกเบิกพื้นที่ปลูกฝิ่น ขณะที่ชาวปกาเกอะญอเป็นแรงงานรับจ้างและลูกค้าซื้อฝิ่น(มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548) การขยายพื้นที่ปลูกฝิ่นในเขตแม่วางตอนบนทำให้ป่าบริเวณขุนวางซ้าย – ขวา ถูกทำลายอย่างรวดเร็วและเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มม้งบนพื้นที่สูงซึ่งทำไร่ฝิ่นในบริเวณขุนน้ำ กับชาวปกาเกอะญอซึ่งอยู่ในพื้นที่ต่ำลงมาเมื่อประเทศมหาอำนาจกดดันให้ไทยปราบปรามฝิ่น รัฐบาลไทยจึงออกกฎหมายห้ามปลูกฝิ่นในปี พ.ศ. 2502 และเปลี่ยนมาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทน ทำให้เศรษฐกิจแบบยังชีพของชุมชนลุ่มน้ำแม่วางตอนบนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบทุนนิยมมากขึ้น

2) ยุคเข้าสู่การพัฒนา

ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อให้มี “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี” มีกลุ่มพ่อค้า หน่วยงานราชการ สหกรณ์การเกษตร และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้เกิดเหตุการณ์ดังนี้

การขยายตัวของพืชพาณิชย์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 รัฐได้เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจทั้งบนพื้นที่สูงและที่ลุ่ม ในเขตลุ่มน้ำแม่วางตอนบนมีการส่งเสริมให้ปลูกพืชเพื่อทดแทนการปลูกฝิ่นและการทำไร่เลื่อนลอย ปี พ.ศ. 2515 โครงการหลวงเข้าไปดำเนินการ(มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548) โครงการหลวงซึ่งมีเป้าหมายส่งเสริมให้ชุมชนบนพื้นที่สูงทำการเกษตรเชิงพาณิชย์โดยการสนับสนุนปัจจัยการผลิต และเทคโนโลยี เช่น ระบบท่อน้ำสปริงเกอร์ ชนิดพืชที่ส่งเสริม เช่น ดอกยี่ป๋อ แกลดิโอลัส ดอกกลีดิ แครอท ชูกินี ผักกาดหอม กะหล่ำปลี ปลับ บัวย ท้อ ฯลฯ แต่ชาวบ้านมักประสบปัญหาด้านตลาดรับซื้อและราคาผลผลิต เช่นเดียวกับลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างที่ประสบปัญหาโดยส่วนใหญ่เป็นการใช้ปัจจัยการผลิตต่างๆ อย่างเข้มข้น ทั้งที่ดิน น้ำ ปุ๋ย และยาปราบศัตรูพืชชนิดพืชที่ปลูก ข้าวนาปรัง พืชไร่ ถั่วเหลือง หอมหัวใหญ่ ลำไย ข้าวนาข้าวโพดหวาน พริก ถั่วลิสง เต้าเจี้ยว ยาสูบ ลำไย ฝรั่ง ฟาร์มไก่ หมู วัว บ้านจัดสรร รีสอร์ท อันเป็นผลจากการตัวทางเศรษฐกิจการพาณิชย์ ที่ทำให้ชุมชนทั้งตอนบนและล่างต่างพากันใช้น้ำในปริมาณมากขึ้นขณะเดียวกันรัฐก็เข้มงวดกับการใช้ทรัพยากรทั้งป่าและที่ดินในเขตต้นน้ำ

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ในปี 2521 เริ่มตัดถนนเข้าหมู่บ้านแม่วางตอนบน (วิทยาลัยจาวบ้านลุ่มน้ำแม่วาง, 2548)เป็นเส้นทางที่เปิดตลาดให้เชื่อมต่อถึงกัน โดยชาวบ้านสามารถพัฒนาระบบตลาดของตัวเองได้มากขึ้นและติดต่อกับตลาดในเมืองโดยตรง โดยไม่ผ่านกลไกของโครงการหลวงหรือนายหน้าในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจกันมากขึ้น อีกทั้งการตัดถนนหลายสายทำให้เกิดการสูญเสียพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ทำลายแหล่งน้ำและทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำเกือบทั้งลุ่มน้ำ เช่น การสร้างถนนในช่วงปี พ.ศ.2521 -2522 มีทั้งถนนเพื่อความมั่นคง ถนนโครงการหลวง ถนนเพื่อเข้าไปปลูกป่า และถนนกันไฟป่า โดยเฉพาะในพื้นที่ค่อม่อนยะ ซึ่งเป็นต้นน้ำแม่เตียนมีการสร้างถนนกลายสาย ทำให้ตะกอนทรายไหลลงสู่ลำน้ำ ทำให้ลำน้ำตื้นเขิน ลำเหมืองส่งน้ำเสียหาย นอกจากนี้ยังทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยของปลาอีกด้วย

การปรับกิจกรรมการใช้ที่ดิน พ.ศ. 2531 -2534 พื้นที่ในลุ่มน้ำแม่วางถูกใช้ในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น(วิทยาลัยจาวบ้านลุ่มน้ำแม่วาง, 2548) นอกเหนือจากการทำเกษตรกรรม เช่น การขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยว ในรูปแบบของการขี่ช้าง ล่องแพ และเดินป่า โดยมีนายทุนท้องถิ่นและนายทุนจากเมืองเชียงใหม่เป็นผู้ประกอบการ การสร้างปางช้าง การสร้างรีสอร์ท จากการขยายตัวของชุมชนและเมืองในปี พ.ศ.2537 นายทุนภายนอกได้เข้ามากว้านซื้อที่ดิน ลงทุนธุรกิจต่างๆ รวมทั้งการขยายตัวของบ้านจัดสรร ทำให้แย่งน้ำจากลำเหมืองของชุมชน อีกทั้งสมาชิกหลายรายที่ประสบปัญหาเศรษฐกิจ ต้องขายที่ดินหรือปล่อยที่รกร้าง และไปทำงานนอกภาคเกษตร

นโยบายการอนุรักษ์ป่าของรัฐ ในปี พ.ศ. 2535 รัฐเริ่มใช้นโยบายการอนุรักษ์ป่า ควบคุมพื้นที่สูงอย่างเข้มงวด พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติให้อำนาจกรมป่าไม้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติทับลงบนพื้นที่ป่าของรัฐอีกชั้นหนึ่ง ชุมชนลุ่มน้ำแม่วางตอนบนได้รับผลกระทบจากกฎหมายป่าไม้เหล่านี้โดยตรง เพราะกฎหมายป่าไม้ไม่ยอมรับสิทธิในการอยู่อาศัยและทำกินตามประเพณีของชุมชน แม้ว่าชุมชนลุ่มน้ำแม่วางตอนบนยังไม่ได้ถูกประกาศเป็นเขตป่าอนุรักษ์แต่พื้นที่ทั้งหมดก็ตกอยู่ในเขตต้นน้ำชั้น 1A ซึ่งห้ามคนใช้ประโยชน์อยู่อาศัยในพื้นที่ ส่งผลให้มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาจับกุมชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากป่าในข้อหาบุกรุกทำลายป่า

การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบน กำลังจะถูกประกาศเขตอุทยานทับพื้นที่หลายหมู่บ้าน ซึ่งหมายถึงการประกาศทับที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และที่ป่าชุมชนที่ช่วยกันดูแลรักษา จะทำให้หน่วยจัดการต้นน้ำเข้มงวดกับชุมชนมากขึ้น ทั้งการใช้ประโยชน์จากป่า และการทำมาหากินปกติ ผู้นำชุมชนบางส่วนตื่นตัวต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อชุมชน และพยายามรวมตัวกันก่อตั้งเครือข่ายอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าลุ่มน้ำแม่วาง ทำหน้าที่ประสานงานความร่วมมือระหว่างชาวบ้านด้วยกัน พิจารณาและดำเนินมาตรการเพื่ออนุรักษ์ป่า รวมทั้งร่วมมือกับองค์กรบริหารส่วนตำบลแม่วิน เรียกร้องให้มีการยุติการประกาศเขตอุทยานอีกด้วย

3) ยุคเริ่มเกิดเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับลุ่มน้ำ

หลังจากเกิดปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นทั้ง ดิน น้ำ และป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่วางเกิดการรวมตัวกันขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ

การจัดตั้งเครือข่ายจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำแม่วางตอนบนของกลุ่มปกากะญอและม้งเพื่อดูแลป่าไม้ เนื่องจากปัญหาที่รัฐเร่งประกาศเขตป่าอนุรักษ์ครอบทับพื้นที่ชุมชนและปิดกั้นไม่ชุมชนบนที่สูงใช้ทรัพยากร ทำให้เกิดเครือข่ายทั้งหมด 15 หมู่บ้านในปี พ.ศ.2536 ประสานความร่วมมือกันทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดตั้งกลุ่มเหมืองฝาย เริ่มจากในปี พ.ศ. 2541 ปัญหาการขาดแคลนน้ำทำให้กลุ่มเหมืองฝาย 11 แห่งซึ่งมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างต้นน้ำและปลายน้ำในลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างมารวมตัวกันเพื่อจัดการทรัพยากรน้ำและจัดตั้งเครือข่ายร่วมกับกลุ่มเหมืองฝายลุ่มน้ำแม่วางตอนบน

การจัดตั้งวิทยาลัยชาวบ้านลุ่มน้ำแม่วาง ในปี 2547 เครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มน้ำแม่วาง เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มอู๋ยสอนหลาน กลุ่มเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำแม่วางตอนบน กลุ่มอำพัน กลุ่มศูนย์ข่าว ฯลฯ ได้ประสานการเรียนรู้อะหว่างชุมชนต่างๆ ภายในลุ่มน้ำและ

ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐบาลและเอกชน ในการทำกิจกรรมด้านต่างๆ รวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน (นายบุญส่ง ชินะวงศ์, สัมภาษณ์ 2549)

จากลักษณะการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในด้านต่างๆ และผลที่เกิดขึ้นของกลุ่มน้ำแม่วางการ ย่อมส่งผลกระทบต่อเยาวชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน สิ่งที่เยาวชนได้ พบเห็นและได้เรียนรู้ และเข้าใจจนก่อให้เกิดความตระหนักต่อปัญหาที่เริ่มจะปรากฏขึ้นทั้งในอดีตและสถานการณ์ในอนาคต ซึ่งทำให้เยาวชนเกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved